

תאריכו ותוקפו ההלכתי של צום גדליה

הקדמה

- א. מעשה הריגת גדליה בג' בתשרי
- ב. מעשה הריגת גדליה בראש השנה
- ג. מעשה הריגת גדליה בב' בתשרי
- ד. מעשה הריגת גדליה בראש השנה, וסופו בג' בתשרי
- ה. מעשה הריגת גדליה בראש השנה, ופרסומו בג' בתשרי
- ההשלכה ההלכתית לתיארוך מעשה הריגת גדליה
- סיכום

הקדמה

מעשה גדליה בן אחיקם מובא בתנ"ך בשני מקומות: בספר מל"ב פרק כה, ובפירוט יתר בספר ירמיהו (פרקים לט-מג). בשני מקורות אלו מצוין תאריך הריגת גדליה 'בחודש השביעי', אולם התאריך המדויק בחודש אינו מוזכר. במסכת ראש השנה (יח, ב) בהתייחס לארבע הצומות המוזכרים בספר זכריה (ח, יח) ובהם 'צום השביעי', קובעת הגמרא: "צום השביעי - זה שלשה בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם"¹. ר"א אבן עזרא בפירושו לזכריה (ח, יח) מניח שקבלה הייתה בידם שבתאריך זה נהרג גדליה, וכן כותב המהרש"א בחידושי אגדות (שם): "אבל שהיה בג' בו אינו מפורש שם בקרא, ואפשר שהיה קבלה בידם כן"².

יש לדון האם כוונת חז"ל שמעשה הריגת גדליה היה בפועל בתאריך המוזכר, או שמא יתכן שהוא התרחש מוקדם יותר, והתעניית נקבעה בתאריך המצוין עקב ראש השנה? יתכן שיש לדיון זה אף השלכה הלכתית, שהרי אם מעשה הריגת גדליה אירע ביום בו נקבע יום התענית - תוקפו של הצום הוא כשל שאר צומות החורבן, אולם במידה והיום הנקבע כתענית אינו יום הריגת גדליה בפועל - ייתכן כי יש מקום להגדיר את צום גדליה כצום נדחה, וממילא תוקפו ההלכתי יהיה קל משל שאר הצומות.

- 1 קביעה זו מופיעה אף בתוספתא סוטה (ו, י), בספרי דברים (ואתחנן, לא), ובירושלמי מסכת תענית (פ"ד ה"ה).
- 2 בנוסח פירוש רש"י ל'עין יעקב' ביחס לתאריך המצוין בדברי הגמרא כתוב: "גמרא ולא קרא", וכן הוא בתו' ישנים שם ד"ה וצום השביעי. ויש לציין שנדיר ב'סדר עולם' שאין ביסוס בכתוב לנתון שמפורש בו, וצ"ע.

א. מעשה הריגת גדליה בג' בתשרי

בסדר עולם רבה (פרק כו) מובא: "בשלשה בתשרי, אחר חורבן הבית חמשים ושנים יום, נהרג גדליה בן אחיקם בן שפן והיהודים אשר היו במצפה, ושאר הפליטה הלכה למצרים". דעת הרמב"ם (תעניות ה, ב) אף היא ברורה: "יום שלישי בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם, ונכבית גחלת ישראל הנשארה". גם הטור נוקט בגישה זו בשני מקומות, בהלכות תעניות סימן תקמט, וכן בשם בה"ג בסימן תקפ: "בג' בתשרי מת גדליה בן אחיקם והיהודים אשר עמו במצפה"³. גם בספר 'שער הכוונות' לרבי חיים ויטאל (עניין ר"ה, דרוש ג, עמ' צב) מובא שיום ג' בתשרי הוא יום התגברות הדינים אחר ראש השנה, לכן דווקא בו אירעה הריגת גדליה: "ובזה יתבאר לך ענין צום הריגת גדליה בן אחיקם ביום הג'... ונמצא כי ביום הג' מתקבצות כל הגבורות שם בבינה שלה והדינים גוברים, ותקיעת שופר כדי למתקן אין בו כשני ימים הראשונים, ולכן בו ביום נהרג גדליה בן אחיקם".

ב. מעשה הריגת גדליה בראש השנה

מעשה הריגת גדליה אירע בא' בתשרי, ונקבעה התענית לג' תשרי מפני ראש השנה. דעה זו היא דעת ר"א אבן עזרא בפירושו לזכריה (ח, יט) והרד"ק בפירושו שם (ז, ה) ובירמיה (מא, א)⁴. כן נקט רבנו ירוחם (תולדות אדם וחווה, נתיב יח חלק ב), הובאו דבריו בבית יוסף (סימן תקמט): "אמרו כי בר"ה נהרג, ונדחה תעניתו ליום חול"⁵.

בספר 'בית דוד' על שו"ע לרבי יוסף דוד משאלוניקי (ט"ב ושאר תעניות, עמ' פג,

3 בגישה זו נקטו: שו"ת בעי חיי לבעל כנסת הגדולה בשם מהרי"ק (או"ח ח"ב סימן נט), מור וקציעה (סימן תקמט), שו"ת התעוררות תשובה (ח"א סימן קב), ספר דרושי התורה חיים וחסד (קז ע"א). [ועי' בסדר עולם מהדורת מיליקובסקי (ירושלים תשע"ג) כרך שני עמ' 420 והע' 44].

4 בנוסח הסליחה הנאמרת בעשרה בטבת 'אבותי כי בטחו בשם אלהי צורי' נאמר: "תהפוך לרווחה את צום החמישי, לששון ולשמחה צום הרביעי וצום העשירי", והושמט 'צום השביעי' הוא צום גדליה. בטעם השמטה זו כתב בשו"ת שיח יצחק (סימן רמו) שדעת מחבר הפזמון כדעה המוזכרת שזמנו המקורי של צום גדליה הוא ראש השנה, וכיוון שלא נקבע בעצם יום הריגת גדליה לא הוזכר צום זה בנוסח הסליחה. לשונו: "אין מזלו רע כ"כ כמו שלושה שאר הצומות שהוקבעו תעניתם על בו ביום שאירעה הצרה".

5 כן דעת שו"ת 'דברי מלכיאל' (ח"ג סימן כו), ו'יד אהרן' על הטור לרבי אהרן משה אלפאנדארי (סימן תקמט). אמנם בספר סדר הדורות 'צמח דוד' לרבי דוד גאנז מתלמידי הרמ"א (אלף רביעי, של"ט), הובאו דבריו בקיצור בספר מקור חיים על שו"ע לבעל החוות יאיר (סימן תרב), סותר דעה זו מכוח חשבון הימים אותו הוא עורך על פי סדר עולם הנ"ל, ממנו מוכח שהריגת גדליה הייתה בג' בתשרי. כן כתב בסידור אהלי יעקב לרבי יעקב יצחקי בסדר צום גדליה (עמ' 304).

סי' שיח) מציין שתיבת 'בחדש' בתנ"ך משמעותה בדרך כלל הראשון בחודש⁶, ממילא 'בחדש השביעי' שבו נהרג גדליה הוא היום הראשון בחודש⁷. המנחת חינוך (אמור, מצוה שא) כותב ביחס לעיתוי קביעת התענית: "כי היו יודעים דהרחוקים עושים שני ימים ראש השנה אף דהוא חסר, וא"כ אצלם הוא יום טוב עד ג' ימים לחודש... וקבעו ביום ג' שיתענו כל ישראל ביחד"⁸.

בספר 'שונה הלכות', ביאור על ספר הלכות גדולות לרבי שלמה שלם (תענית עמ' נז), כותב שדחייית הצום מא' בתשרי לג' בו נעשתה בשני שלבים: לפני בניין הבית השני, כשראש השנה היה יום אחד בלבד, נדחה צום גדליה לב' בתשרי, ולאחר מכן בתקופת הבית נהפך צום גדליה ליום טוב על פי האמור בזכריה (ח, יט) שצום השביעי עם שאר צומות יהיו "לששון ולשמחה ולמעדים טובים". אמנם כיוון שכאשר עיברו את אלול חגגו יומיים את ראש השנה ולא ניכר שיום זה הוא יום טוב וששון ולשמחה, על כן נדחה יום טוב זה (שתוקן כנגד צום גדליה) לג' בתשרי, ועם חורבן הבית הפך ג' בתשרי ליום תענית.

עובדה המצוינת בפסוק בספר ירמיהו (מא, א), שהוא חלק מתיאור מעשה הריגת גדליה, יכולה לסייע לדעה המוזכרת כי נרצח בראש השנה. מסופר שם שגדליה טרם רציחתו סעד עם ישמעאל בן נתניה ואנשיו: "ויאכלו שם לחם יחדו במצפה". ניתן להניח שסעודה זו היא סעודת יום טוב של ראש השנה, שהרי מצאנו שבתקופת התנ"ך סעודות יום טוב היו סעודות מרעים⁹, ובעיצומה של סעודת החג נרצח גדליה על ידי אורחיו.

6 כראייה לדבריו הוא מציין את דברי המפרשים על הפסוק בתהילים (פא, ד): "תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו", שמשמעות 'בחדש' – ראשית החודש, הוא ראש השנה בו תוקעים בשופר. אמנם בשו"ת 'מעשה אברהם' (ח"א יו"ד סימן נו) האריך לדחות גישה זו, והוכחותיו בצידו להציג מקומות שונים בהם נאמר 'בחדש' ואין מדובר על ראשית החודש אלא דווקא על אמצעיתו או סופו.

7 ראוי לציין שיש דעה הגורסת שכל הצומות המוזכרים בפסוק בזכריה (ח, יט) "צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי" חיובם מדברי קבלה מתייחס רק לחודש בו הם חלים, ובאו חכמים וקבעו צומות אלו לימים מסוימים באותם חודשים. בשו"ת התשב"ץ (ח"ב סימן רעא) כותב ביחס ל"ז בתמוז: "שהנביאים שתקנו צום הרביעי לא ייחדו בזה אי זה יום, והניחו הדבר מסור לבי"ד לטלטלו מיום אל יום על צרה כיוצא בה... לפי שכך תקנו הנביאים שיהיו הצומות באלו הארבעת חדשים, אבל לא הקפידו על איזה יום מהם, ובלבד שתהיה הצרה מעין הראשונה". כן מובא בריטב"א (ר"ה יח, ב), ובשו"ת 'בניין שלמה' (ח"ב או"ח סימן מד), המוסיף שכיוון שחיוב ד' הצומות ביום מסוים הוא רק מדרבנן בלבד, לכן אם הם חלים בשבת נדחת התענית לאחר השבת, למעט עשרה בטבת.

8 בחידושי 'יד דוד' על הש"ס לרבי יוסף דוד זינצהיים (ר"ה יט, א) כותב שקביעת התענית באותה העת הייתה על פי אנשי בבל שעשו שני ימים ר"ה, ולכן נדחתה התענית לג' בתשרי. אמנם בתקופות מאוחרות יותר כשלא קדשו על פי הראיה בארץ ישראל וקדשו בבבל, נהגו ראש השנה יום אחד וניתן היה לקבוע התענית בב' תשרי, אך בכל זאת נשארה התקנה המקורית במקומה לציין את ג' בתשרי כצום גדליה.

9 לדוגמא: בספר שמ"א (כ, ה) ביחס לסעודת ראש חודש נאמר: "ויאמר דוד אל יהונתן הנה

ראוי לציין בהקשר לדעה זו את המחלוקת ההלכתית בדבר קיומו של מנהג להתענות בראש השנה. מנהג זה נסמך על הפסוקים בספר נחמיה (ח, ט-י) המתארים את תגובתו הקשה של העם למשמע קריאת התורה ע"י עזרא הסופר בראש השנה: "כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה", ואת דברי נחמיה לעם: "ויאמר להם לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים... כי קדוש היום לאדנינו". יש המדייקים מפסוקים אלו שהעם רצה לצום בראש השנה, למשל רס"ג בפירושו לפסוקים אלו: "וזה היה באחד בתשרי בראש השנה, ורצו העם לצום, ועל כן אמר להם: לכו אכלו משמנים... כי קדוש היום לאדנינו". הרי שהעם סבר שניתן לצום בראש השנה, וא"כ יתכן שלפנינו רמז לקיומו של מנהג להתענות בראש השנה, מנהג ששב ועולה בדיון הלכתי בתקופת הגאונים. בספר אור זרוע (ח"ב סימן רנז) ובהגהות מיימוניות (שופר פ"א ה"א) וברא"ש (ר"ה פ"ד סימן יד) מציינים שדעת רב ניסים גאון ורב נטורנאי גאון שמותר ואף ראוי להתענות בראש השנה¹⁰, לעומת זאת דעת רב יהודאי גאון, רס"ג, רב האי גאון ורבנו חננאל שאין להתענות, וכלשונו הברורה של רס"ג בפירושו הנ"ל: "מן התורה ומדברי קבלה ומן התלמוד מצינו מפורש שאסור להתענות בראש השנה". להלכה פוסק השולחן ערוך (סימן תקצז סע' א) שאין מתענים בראש השנה. ייתכן כי מקורו של המנהג להתענות בראש השנה יסודו בצום גדליה שמעשה הריגתו התרחש בראש השנה, והיווה הדבר גושפנקא לתענית בראש השנה הן כזכר לאירוע זה, והן מכוח היותו יום דין. ברבות הימים הועתק צום גדליה לג' בתשרי, ונשאר הדיון האם ראוי להתענות בראש השנה רק מכוח היותו יום דין.

ג. מעשה הריגת גדליה בב' בתשרי

מעשה הריגת גדליה היה בב' תשרי, ונדחתה קביעת התענית לג' תשרי מפני שבאותה העת חל ב' בתשרי בשבת, או שמא בגלל המקומות בהם נהגו ראש השנה שני ימים. דעה זו מובאת בספר טורי אבן למסכת ראש השנה (יח, ב) בשם הירושלמי: 'דפירשו מקצת מפרשים בשם הירושלמי דגדליה נהרג בב' בתשרי, אלא שאותו ב' בתשרי חל בשבת, לפיכך נדחה צום גדליה לג' בתשרי'.

חדש מחר, ואנכי יושב אשב עם המלך לאכל", ומבאר רש"י: "וכל אוכלי שולחן המלך, אין נמנע איש מלבוא ביום טוב אל הלחם". אמנם ישנן שתי דוגמאות ספציפיות המתייחסות לסעודת מרעים בראש השנה. הראשונה – בספר מל"ב (ד, ח): "ויהי היום ויעבר אלישע אל שונם ושם אשה גדולה ותחזק בו לאכל לחם", וביחס לפסוק זה מציין הט"ז בסימן תקצז (ס"ק א) לדברי מדרש שהיום המדובר הוא ראש השנה, והרי לפנינו סעודת חג שהיא סעודת מרעים. אמנם כבר העיר האליה רבה (ס"ק א) שלפנינו לא נמצא מדרש זה. השנייה – בספר נחמיה (ח, י): "לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים, ושלחו מנות לאין נכון לו". דברים אלו נאמרו בראש השנה, וניתן לראות שנהגו באכילה ומשלוח מנות איש לרעהו ביום טוב, וככל הנראה כלל הוא גם סעודות מרעים.

10 לדעת רב נטורנאי יש להתענות רק ביום שני של ראש השנה, ושמא דעתו כדעה המובאת להלן שהריגת גדליה הייתה בב' תשרי.

נוסח הירושלמי המוזכר אינו נמצא בירושלמי שלפנינו, וכן העיר 'הערוך לנר' שם: "ולא ידעתי מי כתב כן, שלא מצאתי רק שהרבינו ירוחם כתב שנהרג בר"ה ונדחה ליום ג', אבל שהיה יום ב' בשבת לא מצאתי, וכל שכן שאי אפשר שהירושלמי ס"ל כן, דבירושלמי דתענית (פ"ד ה"ה) הביא ג"כ ברייתא זו דבג' בתשרי נהרג גדליה". אמנם דעה זו מובאת בספר 'ישועות יעקב' על שו"ע (סימן תקנט סע' ה), ובשו"ת 'כנסת יחזקאל' (סימן כג) הכותב שכן דעת הטור, אך כאמור לעיל בטור שלפנינו מפורש שהריגת גדליה הייתה בג' תשרי. דעה זו נוקטת בהבנת דברי חז"ל "שלשה בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם" בדומה לדעה הקודמת, שיום זה נקבע כיום בו מציינים את הריגת גדליה, אע"פ שבפועל הריגתו ארעה קודם.

ד. מעשה הריגת גדליה בראש השנה, וסופו בג' בתשרי

מעשה הריגת גדליה היה בא' בתשרי, אמנם גדליה מת מפצעיו רק בג' בתשרי, ויום מיתתו הוא שנקבע כתענית. דעה זו מקורה בספר חידושי אגדות הש"ס 'דברי שאול' לרבי יוסף שאול נתזון (מהדו"ב, ראש השנה יח), וזה לשונו: "דבאמת גדליה נהרג בר"ה, אבל לא מת לגמרי עד יום ג' בו, ולכך קבעו התענית על יום מיתתו ממש, שהיה נמשך מיתתו עד יום השלישי". דעה זו מובאת גם בספר 'ילקוט הגרשוני' על שולחן ערוך (ח"ב סימן תקמט).

ה. מעשה הריגת גדליה בראש השנה, ופרסומו בג' בתשרי

מעשה הריגת גדליה היה בא' תשרי, אמנם הוא לא נודע עד ג' בתשרי, והיום בו נודע הוא שנקבע כתענית. דעה זו מתבססת על דברי הפסוק בירמיהו (מא, ד): "ויהי ביום השני להמית את גדליהו, ואיש לא ידע", ומבאר המלבי"ם בפירושו: "ישמעאל העלים את מיתת גדליה, ועל זה אמר ואיש לא ידע, והיה בדעתו למצוא עלילה שיאמר שהרגו בדין ובמשפט". מעשה הריגת גדליה שהיה בא' בתשרי הוסתר ע"י ישמעאל בן נתניה ואנשיו, ולפי עדות הכתוב ביום השני לרצח, ב' תשרי, עדיין לא נודע הרצח. מכאן שהרצח נודע ברבים רק בג' בתשרי, ותאריך זה נקבע כתענית. דעה זו מפרשת את דברי חז"ל "שלשה בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם" שביום זה נודע ברבים הרצח, וכיוון שמבחינה תודעתית כאילו הוא קרה אז - בו נקבעה התענית.

ההשלכה ההלכתית לתיארוך מעשה הריגת גדליה

בספר 'ראש יוסף' למהר"י אישקאפה (או"ח סימן תקמט) כתב, שלאור הדעות שצום גדליה לא נקבע ליום בו נהרג אלא לתאריך מאוחר יותר, דין צום זה כצום נדחה שהוא קל בדיניו משאר צומות. לאור זאת מסיק להלכה: "וכפי הנראה, דבעל ברית שחל שמיני שלו בצום גדליה יכול לאכול מן המנחה ולמעלה כדין ט' באב

שחל בשבת ונדחה¹¹, דלא עדיף מיניה. ואולי דשאני הכא דביום זה הוקבע מתחילה, מה שאין כן בט' באב, אבל מה שכתבתי מעיקרא נראה עיקר, כיוון שאינו ביום שאירע בו הפורענות¹². הרי שלדעה זו צום גדליה נחשב כצום נדחה, וקל דינו משאר צומות. אמנם הט"ז (סי' תקמט ס"ק א) מחלק בין ט' באב הנדחה לצום גדליה, כאותו החילוק בו הסתפק 'ראש יוסף': "משא"כ בצום גדליה דפעם הראשון דחוהו וגזרו להתענות ביום ג' לעולם, חל הגזירה לעולם בשווה, ואין נראה לנו הדחייה". כיוון שצום גדליה נדחה כבר בתחילת זמן קביעתו אין ניכרת דחייתו, ולכן זמנו הדחוי נחשב כזמן קבוע, והוא אינו במעמד של צום נדחה¹³.

הדעה הרווחת בפוסקים היא כדעת הט"ז, שלא להגדיר את צום גדליה כצום נדחה. בשו"ת 'בית יהודה' (יו"ד סימן לא) פסק: "ואין לומר דצום גדליה נמי הוא דחוי כמ"ש ב"י בשם רי"ו, וכ"כ הרד"ק, ולענין ההשלמה מיהא אינו משלים, דליתא, כיון דעיקר התחלת תקנתו הוא בג' בתשרי הוי". כן כתב גם בחיבורו על שולחן ערוך הנקרא 'מטה יהודה' (סי' תקמט דין ב). בספר 'יד אהרן' (סימן תקמט) כתב שקביעת התענית בג' תשרי היא כקבלת יום זה כיום בו נהרג גדליה, וכלשונו: "קבלו עליהו לעשותו לעולם כיום שנהרג בו ממש". הביאור הלכה (סימן תקמט ד"ה חייבים) מביא ראיה לדעה זו מדברי הריטב"א, הפוסק כי חתן בימי שמחתו מתענה בד' צומות כולל צום גדליה, אמנם בצום הנדחה הקלו לחתן בתעניתו כבעלי הברית וכנ"ל. הרי שדעת הריטב"א שצום גדליה שווה בדינו לשאר צומות ואינו בגדר צום הנדחה, ולכן חתן מתענה בו¹⁴. כן מכריע 'ערוך השולחן' (סימן תקמט ס"ק ד): "ומ"מ

11 כנפסק להלכה בשולחן-ערוך (סימן תקנט סע' ט).

12 = עניין הלכתי שטעמו איננו מבורר, בו מובדל צום גדליה משאר צומות, ניתן לתלותו בטעם האמור. עניין זה הוא מנהג ההכרזה על ד' צומות בשבת שלפני חלותם. בכלבו (סימן לז) מובא: "ועל ד' הצומות שהן: י"ז בתמוז, וט' באב, וצום גדליה, ועשרה בטבת, מכריז בשבת שלפניהן ואומרים: צום פלוני יהיה יום פלוני וכו', אבל אין מכריזין על ט' באב ועל צום גדליה לפי שהם ידועים לכל". הטעם: 'שהם ידועים לכל' ביחס ל-ט' באב מובן, אך אינו מובן ביחס לצום גדליה, שהרי במה ידוע הוא משאר צומות? בשאלה זו דן בספר המנהגים 'סדר-טרויש' (סימן ט) הכותב: "ומן הזכרת צום גדליה - מצאתי בשם הר"ר יהודה ז"ל וז"ל: היה קשה לי מפני מה אין מזכירין צום גדליה שהוא בחדש השביעי, כמו שמזכירים צום הרביעי וצום החמישי וצום העשירי? לסוף נ"ל מפני יום כפור, שאינן מניחים להזכיר צום גדליה. ועוד ט"א, טוב שלא יטעו העם כשישמעו צום הרביעי ויסברו זיהו צום כפור ונפיק חורב' מיניה, מ"ר יהודה עכ"ל. ואמנם מורי אבי היה מזכירו, גם מנהג ק"ק טרויש להזכירו גם בשבת". מדברים אלו ניכר, שאין טעם מובהק וברור לכך שאין מכריזין על צום גדליה, ולכן יש קהילות בהן הכריזו על צום זה. אמנם לאור הדעה שצום גדליה קל משאר צומות שהוא כצום נדחה, יתכן שזו הסיבה שאין מכריזין עליו, כיוון שקל דינו מבחינה הלכתית - לא הקפידו על הכרזתו.

13 בשו"ת 'התעוררות-תשובה' (ח"א, סימן קב) כותב שאין קיום למחלוקת זאת, מכוח הדעה העיקרית שמעשה הריגת גדליה היה בג' בתשרי, וכפשוט דברי חז"ל.

14 כן רמז להוכחה זו 'ברכי יוסף' (ס"ק ב).

אין לו דין תענית הנדחה לעניין בעל ברית, כיון דבכל השנים כן הוא, ולא דמי לתענית הנדחה משבת ליום ראשון דהכל רואים הדחייה, משא"כ בצום גדליה שכל השנים שווים, וכמסקנת הט"ז.¹⁵ כדעה זו פסקו 'באר היטב' (ס"ק א), 'מאמר מרדכי' (ס"ק ב), 'שלחן גבוה' (סע' א), 'ישועות יעקב' (סימן תקנט ס"ק ה). כן פסק 'כף החיים' (סימן תקמט ס"ק ה), והוסיף שממילא פשט דברי הגמרא והרמב"ם שהריגת גדליה הייתה בג' בתשרי, ולכן אין זה כצום הנדחה. וכן פסק בשו"ת 'יביע אומר' בשני מקומות (ח"א או"ח סימן כז, וח"ה או"ח סימן מ). אמנם יש הפוסקים כדעת 'ראש יוסף', ובהם: הגהות 'חכמת שלמה' למהר"ש קלוגר על שו"ע (סימן תקמט), וכן נראה מדברי ה'אליה רבה' (ס"ק ו) ו'שערי תשובה' (ס"ק א).¹⁵

דעה המפשרת בין הדעות המוזכרות היא דעת 'מטה אפרים' לרבי אפרים זלמן מרגליות (סימן תרב סעיף ג): "יש מי שכתב שגדליה נהרג בר"ה ונדחה תעניתו ליום חול, ולכן יש להקל ליולדת שאירע התענית. אף שבשאר תענית צבור נהגו להתענות כל זמן שאין להם חולשה ונתרפאו מלידתו, מ"מ בזה שי"א שלא נקבע בזמנו, יש להקל בחשש מועט. וכן אם אירע ברית מילה ביום זה, והבעל ברית קשה עליו התענית הרבה, מתפלל מנחה אחר שש שעות ומחצה ואוכל, ואינו משלים תעניתו לפי שי"ט שלו הוא... למוהל וסנדק אין להקל כ"א לצורך גדול, רק לאבי הבן שהוא ידוע ומפורסם לכל שי"ט שלו הוא". ובהגהות המחבר 'אלף למטה' (אות א) כתב שדבריו הם כעין פשרה בין שיטת 'ראש יוסף' לשיטת הט"ז, ולכן אין להקל רק ליולדת ולאבי הבן בברית, ולמוהל ולסנדק מקילים רק בצורך גדול.

סיכום

לאור העובדה שמחלוקת הט"ז ו'הראש יוסף' הינה מחלוקת בדרבנן, וספק דרבנן לקולא, נראית פשרת 'מטה אפרים' להקל במקום הצורך בצום גדליה יותר מאשר בשאר צומות, עקב החשבתו כצום נדחה. לאור זאת, יולדת במקום שמנהג הנשים לצום בד' צומות יכולה להימנע מהצום, וכן אבי הבן, ובצורך גדול אף הסנדק והמוהל, מתענים ולא משלימים. כן יש להוסיף שאף חתן בשבעת ימי המשתה יכול להקל בצום זה כדינו בצום נדחה. כן באופן כולל יהיה הדין במציאויות בהן יש צורך מיוחד להקל, שומעים להקל יותר בצום גדליה, מכוח הדעה המחשיבה אותו כצום הנדחה, שמעמדו קל יותר מבחינה הלכתית.

15 בספר 'אשל אברהם' (בוטשאטש, סימן תקנ) מתייחס אף הוא לצום גדליה כצום נדחה, אבל לא מהטעם הנ"ל, אלא מהטעם שג' הצומות לשיטתו קלים הם מט' באב נדחה, ולכן כיוון שבט' באב נדחה הותר לבעלי הברית לא להשלים תעניתם, כן הדין בג' הצומות ובהם צום גדליה.